

Methodebeschrijving Vlaggensysteem

Databank Effectieve sociale interventies

Kennis en advies voor
maatschappelijke ontwikkeling

Deze methodebeschrijving is gemaakt door:

Lou Repetur en Nicole Doornink
MOVISIE
l.repetur@movisie.nl / n.doornink@movisie.nl
030 789 21 17 / 030 789 20 85

Lou Repetur is senior projectleider/adviseur en Nicole Doornink is projectmedewerker van het programma Huiselijk en seksueel geweld van MOVISIE.

Januari 2011

Voor meer methodebeschrijvingen en eventuele vragen en/of reacties kunt u terecht bij:
www.movisie.nl/effectievsocialeinterventies.

Het werkblad dat gebruikt is voor deze methodebeschrijving, is deels gebaseerd op het Werkblad beschrijving interventie van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) en het RIVM.

Inhoudsopgave

Inleiding: leeswijzer	4
Samenvatting	6
1. Beschrijving methode	9
1.1 Probleemomschrijving	9
1.2 Doel van de methode	10
1.3 Doelgroep van de methode	11
1.4 Indicaties en contra-indicaties	12
1.5 Aanpak	12
1.6 Materiaal	16
1.7 Benodigde competenties van de professional	17
1.8 Overige randvoorwaarden	17
1.9 Overeenkomsten en verschillen met andere interventies	18
1.10 Contactgegevens ontwikkelaar	18
2. Onderbouwing	19
2.1 De ontwikkelgeschiedenis van de methode	19
2.2 Onderbouwing van de probleemanalyse, doel, doelgroep en aanpak	19
3. Onderzoek naar praktijkervaringen	21
3.1 Uitvoerende organisaties	21
3.2 Praktijkervaringen van de professional	22
3.3 Praktijkervaringen van de cliënt/burger	22
3.4 Praktijkvoorbeeld	22
4. Effectonderzoek	24
4.1 Directe aanwijzingen voor effectiviteit	24
4.2 Indirecte aanwijzingen voor effectiviteit	24
5. Conclusies	25
5.1 Samenvatting werkzame elementen	25
5.2 Samenvatting effectonderzoek	25
6. Verantwoording	26
6.1 Het zoeken en selecteren van literatuur	26
6.2 Literatuur	27
 Bijlage 1: Toelichting effectonderzoek	 28
Bijlage 2: Overzicht onderzoeken en de hoofdkenmerken	31

Inleiding: leeswijzer

Professionals in de sociale sector worden geconfronteerd met een wirwar aan informatie waar ze zich een weg in moeten vinden. Die informatie is vaak versnipperd en daardoor weinig toegankelijk. In de databank *Effectieve sociale interventies* brengen wij methoden waarmee in de sociale sector gewerkt worden bij elkaar. De methodebeschrijvingen geven daarbij een zo volledig mogelijk beeld van alle beschikbare informatie over een methode. Als gemeente, stafmedewerker of praktijkwerker kunt u hiermee vaststellen of de methode geschikt is voor de situatie waarin u of uw organisatie intervenueert. Als u besluit om met de methode aan de slag te gaan verwijzen we naar het handboek en eventueel andere door de ontwikkelaar beschikbaar gestelde materialen.

De methodebeschrijving is opgebouwd langs vier lijnen. Onderdeel 1 van dit document beschrijft de methode zelf, zoals de doelen, de doelgroep en de aanpak. Onderdeel 2 laat de onderbouwing van de methode zien: de visies, theorieën en wetenschappelijke onderzoeken die de ontwikkelaar heeft gebruikt bij het ontwikkelen van de methode. Onderdeel 3 geeft zicht op de praktijkervaringen van de professional en de cliënt/burger met de methode. Onderdeel 4 geeft inzicht in wat er wetenschappelijk bekend is over de effectiviteit van de methode.

De methodebeschrijving is in nauwe samenwerking met de ontwikkelaar van de methode tot stand gekomen. Zo levert de ontwikkelaar informatie aan en geeft deze *feedback* op het concept en toestemming voor publicatie. De methode wordt uitgebreid in kaart gebracht. Dit kan de ontwikkelaar op zijn beurt een impuls geven voor verdere ontwikkeling van de methode. Een methode staat dus niet stil, de methodebeschrijvingen zullen dan ook regelmatig worden herzien.

De methodebeschrijving is gebaseerd op een systematische zoektocht naar informatie. Bij die zoektocht werken de onderzoeker die de methodebeschrijving maakt en een informatieanalist van de afdeling kennisstromen van MOVISIE intensief samen. Bij het zoeken van informatie over methoden zijn doorgaans de volgende zoekstrategieën toegepast: het inwinnen van informatie bij de ontwikkelaar, uitvoerende instanties en/of eventuele onderzoekers van de methode, het doorzoeken van Nederlandse en/of internationale databanken, het checken van referenties van reeds gevonden informatiemateriaal en een internet *deskresearch*. De zoektocht is daarbij gericht op een breed spectrum aan informatiebronnen, variërend van (ongepubliceerde) verslagen van (interne) procesevaluaties of paneldiscussies tot wetenschappelijk (effect)onderzoek. De verantwoording van de toegepaste zoekstrategieën is in beknopte zin terug te vinden in onderdeel 6.1. De zoekgeschiedenis is in uitgebreidere vorm vastgelegd in een hiertoe ontwikkelde *flowchart*, die is opgenomen in het archief van MOVISIE. Het relevante gevonden materiaal is terug te vinden in het literatuuroverzicht in onderdeel 6.2.

Bij het effectonderzoek (onderdeel 4) wordt onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte aanwijzingen voor effectiviteit. Een toelichting op dit onderscheid vindt u in bijlage 1. Om de tekst in de methodebeschrijving zelf laagdrempelig te houden, worden de belangrijkste onderzoekskenmerken en resultaten zoveel mogelijk in woorden beschreven. De achterliggende cijfers vindt u in bijlage 3 en verder.

Wij wensen u veel inspiratie bij het lezen van deze methodebeschrijving. Wij hopen dat u zich hiermee een goed beeld kunt vormen van wat deze methode uw gemeente, uw organisatie of uzelf als sociale professional te bieden heeft en hoe u de kwaliteit van uw aanbod aan de doelgroep kunt vergroten.

Samenvatting

1. Beschrijving methode

Doel

Hoofddoel van de methode Vlaggensysteem is het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder en ten aanzien van kinderen en jongeren van nul tot achttien jaar.

Meer concreet werkt de methode aan het vergroten van de competenties van ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen/jongeren werken, opdat zij beter kunnen omgaan met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag, op de volgende gebieden.

- Het juist inschatten van seksueel gedrag van kinderen/jongeren.
- Het bespreekbaar maken van seksualiteit en seksueel gedrag bij en met kinderen/jongeren en het geven van een aangepaste pedagogische reactie.
- Het bevorderen van visievorming en professionalisering binnen teams (professionals) met betrekking tot de beoordeling van en het omgaan met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen/jongeren.

Doelgroep

De doelgroep van de methode bestaat uit kinderen en jongeren van nul tot achttien jaar. Daarnaast is er een intermediaire doelgroep die bestaat uit ouders, opvoeders, leerkrachten en andere begeleiders van kinderen en jongeren die met de methode werken.

Aanpak

De kern van het Vlaggensysteem is zowel het juist inschatten, het (ook daartoe) bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen en jongeren en het geven van een (pedagogische) reactie. Voor het inschatten van het gedrag wordt gebruik gemaakt van zes criteria en (aanvullend) een normatieve lijst. De normatieve lijst is een tabel waarin voorbeelden van seksuele activiteiten en gedragingen per leeftijdscategorie (nul tot achttien jaar) staan beschreven. Op basis van zes criteria staat daarbij vermeld of het gedrag acceptabel is (groene vlag), licht grensoverschrijdend (gele vlag), ernstig grensoverschrijdend (rode vlag) of zeer ernstig grensoverschrijdend (zwarte vlag). De zes criteria zijn: wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, leeftijds- en ontwikkelingsadequaat, contextadequaat/passend bij de situatie en zelfrespect.

Voor het bespreekbaar maken van gedrag met kinderen en jongeren staan zes werkvormen beschreven. Daarbij wordt meestal een set tekeningen gebruikt. Op de tekeningen staan voorbeelden/situaties van seksueel gedrag uitgebeeld waarbij kinderen en jongeren betrokken zijn. Ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen/jongeren werken kunnen met behulp van de tekeningen met hen in gesprek gaan over de afgebeelde situaties en de criteria die daarop van toepassing zijn. Verder kunnen de criteria en de normatieve lijst gebruikt worden om binnen teams van instellingen, scholen, internaten et cetera te discussiëren over het seksuele gedrag en de manier waarop daarmee kan worden omgegaan.

Materiaal

Het volgende handboek is beschikbaar:

Vlaggensysteem: praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag, geschreven door Erika Frans en Thierry Franck, uitgegeven in 2010 door Garant in Antwerpen - Apeldoorn.

Ontwikkelaar

Sensoa (België)

Erika Frans en Thierry Franck

erika.frans@sensoa.be / thierry.franck@sensoa.be

+32 (9) 221 07 22 / +32 (3) 238 68 68

www.sensoa.be

De methode is ontwikkeld in samenwerking met:

MOVISIE (Nederland)

Lou Repetur en Kristin Janssens

l.repetur@movisie.nl / k.janssens@movisie.nl

030 789 21 17 / 030 789 22 29

<http://www.movisie.nl/>

2. Onderbouwing

De ontwikkelaars hebben bij het ontwikkelen van de methode Vlaggensysteem gebruik gemaakt van een grote hoeveelheid literatuur over de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren, seksuele vorming en de preventie van seksueel misbruik. Zo beschrijft Hayes (2005, in: Frans & Franck, 2010) verschillende motieven waarom mensen, en dus ook kinderen en jongeren, seksueel gedrag vertonen. Voor de eerste drie criteria 'wederzijdse toestemming', 'vrijwilligheid' en 'gelijkwaardigheid' hebben de ontwikkelaars zich laten inspireren door Ryan & Lane (1997). Ook het gebruik van vlaggen is op hen geïnspireerd. Friedrich en anderen (1998) hebben onderzocht hoe vaak bepaalde seksuele gedragingen worden gerapporteerd/geobserveerd door moeders van kinderen en jongeren. Dit was één van de verschillende bronnen die gebruikt zijn voor het samenstellen van de normatieve lijst.

3. Onderzoek naar praktijkervaringen

Er is geen onderzoek beschikbaar naar de praktijkervaringen met het gebruik van de methode. Wel blijkt uit een Belgische evaluatie dat de deelnemers (van 40 Vlaamse organisaties) aan de trainingen over het Vlaggensysteem deze gemiddeld met een 8,2 waarden. Ook in Nederland gaven de ontwikkelaars trainingen over het Vlaggensysteem, aan ongeveer 25 organisaties. De waardering van de trainingen in Nederland is op het moment van het schrijven van deze publicatie niet bekend.

4. Effectonderzoek

De ontwikkelaar voert momenteel geen onderzoek aan naar de effectiviteit van de methode. Dergelijk onderzoek is evenmin gevonden bij de door MOVISIE uitgevoerde literatuursearch

(zie 6.1). Op het moment van het schrijven van deze publicatie zijn gesprekken gaande om te kijken of TNO het Vlaggensysteem op effectiviteit kan onderzoeken.

5. Samenvatting werkzame elementen

- Seksueel gedrag van kinderen/jongeren kan genuanceerder, neutraler en objectiever beoordeeld worden aan de hand van de zes criteria, de normatieve lijst en de bijbehorende vlaggen. Daarbij blijft er ruimte voor (herziening van de) eigen mening.
- Het Vlaggensysteem geeft ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken adviezen over de pedagogische reactie op het seksueel gedrag.
- Het gedrag van het kind/de jongere staat daarbij centraal, niet de intentie, waardoor gesprekken over seksueel gedrag minder emotioneel verlopen.
- Het Vlaggensysteem geeft werkvormen voor het bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag met kinderen en jongeren.
- Bij de werkvormen wordt gebruik gemaakt van tekeningen die situaties van seksueel gedrag uitbeelden en zo concrete aanknopingspunten bieden voor gesprek.
- Het Vlaggensysteem geeft argumenten waarom bepaalde seksuele gedragingen bij kinderen/jongeren wel/niet aanvaardbaar zijn zodat dit beter en gemakkelijker uitgelegd kan worden.
- Het Vlaggensysteem stimuleert kinderen om aan de hand van de criteria zelf een situatie te in te schatten, waardoor ze weerbaarder zijn tegenover seksueel grensoverschrijdend gedrag.

1. Beschrijving methode

De beschrijving van de methode is gebaseerd op het volgende handboek:
Vlaggensysteem: praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag, geschreven door Erika Frans en Thierry Franck, uitgegeven in 2010 door Garant in Antwerpen - Apeldoorn.

Als er in de beschrijving aanvullende informatiebronnen worden gebruikt, dan worden deze expliciet vermeld.

1.1 Probleemomschrijving

De incidentie van seksueel misbruik van kinderen blijft in alle registraties te hoog. Nog steeds worden kinderen en jongeren slachtoffer van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Het blijft zoeken naar interventies die een preventief effect hebben op deze incidentie, zowel ten aanzien van jongeren als van volwassenen (persoonlijke communicatie met Erika Frans van Sensoa op 11 januari 2011).

Bovendien zorgt seksualisering van jongeren en seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren de laatste jaren voor een toenemende ongerustheid bij volwassenen en in de media. Bij veel volwassenen is er onzekerheid: welk gedrag is wel/niet toelaatbaar? Waar liggen grenzen? Wat is passend bij de leeftijd, wat is acceptabel experimenteelgedrag en wat niet? Een duidelijke grens tussen acceptabel seksueel gedrag en misbruikend seksueel gedrag is niet altijd te trekken. Er zijn graduele verschillen, er is sprake van een continuüm. Hoe het gedrag te beoordelen? En hoe maak je het bespreekbaar?

In België en Nederland bleek er bij ouders, opvoeders, leraren en anderen die met kinderen en jongeren werken grote behoefte aan een kader om seksueel gedrag te kunnen interpreteren, objectiever te kunnen duiden en ook aan handvatten om dit bespreekbaar te maken.

Taboes, geheimhouding en angst hebben een negatieve invloed op de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren, aldus de ontwikkelaars. Een positief en veilig klimaat is van belang. Ook is het van belang om naar de impliciete en expliciete regels in de desbetreffende context te kijken en die bespreekbaar te maken. Regels kunnen verschillen per situatie en (sub)cultuur. In sommige situaties zal gedrag anders beoordeeld worden dan in andere. Bijvoorbeeld: soms zijn de regels op school strenger dan thuis en in de ene (sub)cultuur zijn de regels strenger dan in de andere.

Het is niet bekend of (licht tot zwaar) grensoverschrijdend gedrag meer voorkomt dan voorheen (Frans, 2010c). Van ouders en opvoeders wordt tegenwoordig wel meer gevraagd dan vroeger, als het gaat om ondersteuning van de seksualiteitsontwikkeling van kinderen en jongeren en wel om de volgende redenen.

- Er zijn veel verschillende opvattingen over seksualiteit. Dat er zoveel verschillende opvattingen zijn, doet een groot beroep op het kunnen maken van individuele keuzes en nemen van persoonlijke beslissingen.
- De 'biologische rijping' start vroeger bij kinderen/jongeren dan in het verleden het geval was.
- Seksualiteit is tegenwoordig veel meer aanwezig in de media en jongerencultuur. Kinderen en jongeren komen bijvoorbeeld via internet op een toegankelijke en laagdrempelige manier al snel in aanraking met seksuele beelden en seksueel gedrag (Frans, 2010c).

Wij nemen bij het beschrijven van de omvang van het probleem de informatie uit het handboek van de methode als uitgangspunt. Voor meer actuele of gedetailleerde informatie verwijzen wij u naar www.cbs.nl, www.scp.nl, www.seksueelgeweld.info of www.sensoa.be.

Mogelijke gevolgen van seksueel grensoverschrijdend gedrag

Seksueel gedrag kan fysieke, psychologische of sociale schade opleveren (bijvoorbeeld vernedering, iemand pijn doen, in risicosituaties komen zonder de eigen grenzen en wensen te kennen). De gevolgen van seksueel *grensoverschrijdend* gedrag zijn afhankelijk van verschillende factoren die te maken hebben met de dader, de omgeving en het slachtoffer zelf. De gevolgen zijn ernstiger (Frenken, 2003 in: Frans & Franck, 2010) wanneer:

- het slachtoffer jonger is dan twaalf
- de pleger een familielid is
- het kind zich moeilijk kan onttrekken aan de seksuele contacten
- het misbruik vaak en/of gedurende lange tijd plaatsvindt
- dwang, chantage of geweld wordt gebruikt
- wanneer er sprake is van penetratie
- de geheimhouding langer duurt.

Kinderen die al veel hebben meegemaakt en waar veel seksuele grenzen overschreden zijn, zijn extra kwetsbaar voor misbruik. Plegers maken namelijk de meest kwetsbare mensen (mensen met een laag zelfbeeld, weinig zelfvertrouwen) tot slachtoffer, zo blijkt uit onderzoek naar seksueel misbruik.

Heeft een kind of jongere (ernstig) seksueel grensoverschrijdend gedrag meegemaakt, dan is de reactie daarop van de omgeving van belang. Warme steun, zodat het slachtoffer het gevoel heeft geloofd en gesteund te worden, kan een protectieve en bemiddelende factor zijn (Frans, 2007 in: Frans & Franck, 2010).

1.2 Doel van de methode

Het hoofddoel van het Vlaggensysteem is het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder en ten aanzien van kinderen en jongeren van nul tot achttien jaar.

Subdoelen zijn gericht op het vergroten van de volgende competenties van ouders, opvoeders,

leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken, opdat zij beter met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag kunnen omgaan.

- *Seksueel gedrag juist kunnen inschatten (ethische interventie)*. Een kader geven aan kinderen en jongeren enerzijds en aan ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken anderzijds, om seksueel gedrag op een objectieve manier te kunnen duiden en om objectiever te kunnen nagaan of seksueel gedrag wel/niet grensoverschrijdend is. Antwoord geven op vragen over wat aanvaardbaar gedrag is en welk gedrag overeenkomt met de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren. Nuancering kunnen aanbrengen tussen 'groen, geel, rood en zwart vlaggedrag' (zie verder).
- *Bespreekbaar kunnen maken van seksueel gedrag bij kinderen/jongeren (pedagogische interventie)*. Ouders, opvoeders en professionals die met kinderen en jongeren werken handvatten geven om seksualiteit, wensen, grenzen en gedrag van kinderen en jongeren op een neutrale en objectieve manier met hen bespreekbaar te maken. Het Vlaggensysteem wil kinderen, jongeren en hun begeleiders helpen te reageren op een manier die aansluit bij de (seksuele) ontwikkelingsfase van het kind of de jongere en argumenten geven waarom bepaald gedrag wel of niet aanvaardbaar is (pedagogische reactie).
- *Bevorderen van visievorming binnen teams*. Het Vlaggensysteem kan ook als hulpmiddel dienen bij visievorming, discussies en reflecties op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen en jongeren en het beleid hieromtrent binnen teams in instellingen, scholen, internaten, et cetera.

Het Vlaggensysteem is niet bedoeld als diagnostisch systeem en laat dan ook het eventueel onderliggende probleem van het seksueel gedrag buiten beschouwing. Het is evenmin bedoeld als juridisch kader.

Waarom heet de methode 'Vlaggensysteem'?

Seksueel gedrag wordt, op basis van zes criteria, geplaatst onder een kleur vlag: groen voor aanvaardbaar gedrag, geel voor licht seksueel grensoverschrijdend gedrag, rood voor ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag en zwart voor zeer ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag (zie 1.5). Het gebruik van vlaggen is volgens de ontwikkelaar gebaseerd op Ryan & Lane (1997) (persoonlijke communicatie met Erika Frans van Sensoa op 19 oktober 2010).

1.3 Doelgroep van de methode

De doelgroep van het Vlaggensysteem bestaat uit kinderen en jongeren van nul tot achttien jaar uit westerse landen. Het is toepasbaar op jongens en meisjes, zowel hetero- als homoseksuelen.

De intermediaire doelgroep bestaat uit ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken.

Vlaggensysteem in relatie tot cultuur/etniciteit

Het gaat bij het Vlaggensysteem om de duiding van het seksueel gedrag van kinderen en jongeren van nul tot achttien jaar die in een westers land wonen. De criteria en de normatieve lijst zijn ontwikkeld op basis van westerse informatie. De ontwikkelaars geven aan dat het Vlaggensysteem op kinderen en jongeren die in andere delen van de wereld zijn opgegroeid met de nodige voorzichtigheid toegepast moet worden. De documentatie over de methode bevat ook geen verdere informatie over hoe rekening gehouden kan worden met (etnische) diversiteit. Er zijn wel werkvormen uitgewerkt om de diversiteit binnen een groep bespreekbaar te maken. Zo is één van de doelstellingen van de werkvorm 'Sociale regels': persoonlijke, culturele en genderverschillen kunnen onderkennen. Er worden vragen gesteld als: 'Hoe weet je dat bepaald gedrag mag en is dit hetzelfde voor de andere sekse?', 'Hebben we hierover altijd dezelfde regels?' en 'Zijn er verschillende regels voor jongens en meisjes?'.

Vlaggensysteem en kinderen/jongeren met een beperking

De handleiding is bruikbaar voor kinderen en jongeren met beperkingen. Bij hen zal wel een inschatting nodig zijn van de ontwikkelingsfase(n) waarin het kind/de jongere zich bevindt. Er is een doorontwikkeling voorzien met betrekking tot mensen met een beperking.

1.4 Indicaties en contra-indicaties

In de documentatie over de methode worden geen specifieke indicatie- of contra-indicatiecriteria gegeven. Zie 1.3 voor enkele aandachtspunten voor de toepassing op kinderen en jongeren die niet in een westers land zijn opgegroeid en op kinderen/jongeren met een beperking.

1.5 Aanpak

De aanpak bestaat uit het op de juiste wijze duiden van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag en het bespreekbaar maken van dat gedrag met kinderen/jongeren zelf. Daarnaast kan het Vlaggensysteem ingezet worden ten behoeve van visievorming, discussie en reflectie in teams.

In de handleiding worden de seksuele ontwikkeling en motieven van seksueel gedrag van kinderen en jongeren uitgebreid beschreven. Seksualiteit wordt daarbij gezien als een terrein waarop kinderen en jongeren zich moeten ontwikkelen en waarbij ze hulp en advies kunnen gebruiken.

Juist inschatten van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag

In het Vlaggensysteem staan voor het juist duiden van seksueel gedrag van kinderen en jongeren zes criteria en een normatieve lijst centraal. De werkwijze is als volgt.

- Seksueel gedrag van kinderen en jongeren wordt naast zes criteria gelegd. Soms is hiervoor

een gesprek nodig met het kind over hoe hij/zij het ervaren heeft en hoe de context was.

- Seksueel gedrag van kinderen worden vergeleken met voorbeeldgedragingen die zijn opgenomen in een normatieve lijst.

Dit om tot een meer objectieve en neutrale beoordeling te komen van de vraag of het gedrag wel of niet acceptabel is, om hierover te kunnen discussiëren en een eigen oordeel te vormen of het kind/de jongere te helpen een oordeel te vormen.

Zes criteria

Seksueel grensoverschrijdend gedrag wordt gedefinieerd als: elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering ten aanzien van een kind of jongere, in verbale, non-verbale of fysieke zin, waarbij in seksueel contact aan één of meerdere van de volgende zes criteria niet wordt voldaan (de eerste drie criteria zijn afkomstig van Ryan & Lane (1997)).

1. *Wederzijdse toestemming*: stemmen beide partijen met volledig bewustzijn in?
2. *Vrijwilligheid*: is er sprake van fysieke of psychische dwang waardoor een kind/jongere seksuele dingen doet of ondergaat die hij/zij niet wil? De grens tussen vrijwilligheid en dwang is soms moeilijk te trekken omdat er ook subtiele vormen van dwang zijn (denk aan verleiding, beloning).
3. *Gelijkwaardigheid*: is er sprake van evenwicht tussen beide betrokkenen ten aanzien van leeftijd, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring en rijpheid?
4. *Leeftijds- of ontwikkelingsadequaat*: past het seksueel gedrag bij de leeftijds- of ontwikkelingsfase van het kind/de jongere?
5. *Contextadequaats/passend bij de situatie*: is het gedrag passend en acceptabel in de desbetreffende context en (sub)cultuur?
6. *Zelfrespect*: loopt het kind/de jongere zelf fysieke, psychologische of sociale schade op?

Afhankelijk van de mate waarin aan criteria wel of niet is voldaan kan aan het seksuele gedrag een groene, gele, rode of zwarte vlag worden toegekend.

1. *Groene vlag* (acceptabel gedrag): aan alle criteria is voldaan in positieve zin.
2. *Gele vlag* (licht grensoverschrijdend gedrag): er is geen sprake van duidelijke wederzijdse toestemming, er is sprake van lichte dwang/druk, van licht aanstootgevend gedrag, gedrag dat niet helemaal leeftijdsadequaats is of zelfbeschadigend kan zijn.
3. *Rode vlag* (ernstig grensoverschrijdend gedrag): er is geen duidelijke wederzijdse toestemming, er is sprake van druk/dwang (manipulatie, macht, chantage) of van grote ongelijkwaardigheid tussen de betrokkenen, het gedrag is beschadigend of niet leeftijdsadequaats.
4. *Zwarte vlag* (zeer ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag): er is geen wederzijdse toestemming of er is sprake van dwang of van grote ongelijkwaardigheid, het gedrag is zwaar beschadigend of het gedrag is totaal niet leeftijdsadequaats.

Normatieve lijst

De normatieve lijst is een tabel waarin voorbeelden staan beschreven van seksuele activiteiten en gedragingen per leeftijdscategorie (nul tot anderhalf jaar; anderhalf tot drie jaar; drie tot zes jaar; zes tot elf jaar; twaalf tot veertien jaar; vijftien tot en met zeventien jaar). Daarbij staat vermeld of de gedragingen een groene, gele, rode of zwarte vlag krijgen. Zo krijgt bijvoorbeeld 'uitdagend en verleidelijk gedrag vertonen ten aanzien van volwassenen (op schoot klimmen,

aanhalig zijn)' bij kinderen van zes tot elf jaar een groene vlag; 'herhaaldelijk gluren' krijgt bij diezelfde groep kinderen een rode vlag.

Niet alle kinderen en jongeren zullen het gedrag zoals opgenomen in de normatieve lijst vertonen. Soms zullen zij ander gedrag vertonen. De lijst is dus niet volledig als het gaat om de gedragingen en activiteiten die kunnen voorkomen.

Bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag

Het Vlaggensysteem geeft ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken adviezen over hoe zij op seksueel gedrag kunnen reageren en wat de achterliggende redenering daarbij is. De focus bij het bespreekbaar maken ligt op het *gedrag* van de jongere en niet op de *intentie*. Het idee is dat het onderwerp dan makkelijker bespreekbaar wordt, omdat het bespreken van gedrag minder emotioneel beladen is dan het bespreken van de intentie. Op die manier worden alle partijen ook gemakkelijker gehoord en wordt er gemakkelijker geluisterd.

Pedagogische reactie

Aangeraden wordt om bij geel, rood en zwart gedrag altijd te reageren op het gedrag, maar het niet te veroordelen. Samengevat zijn de reacties als volgt.

- *Bij groen gedrag/een groene vlag*: het gaat om functioneel gedrag, dat hoort ruimte te krijgen. Er kan bewust niet op gereageerd worden. In sommige gevallen kan het wel goed zijn om het te benoemen en bevestigen. Erop reageren om te voorkomen dat het erger wordt, wordt afgeraden: daarmee wordt het signaal afgegeven dat het gedrag niet/nooit goed is.
- *Bij geel gedrag/een gele vlag*: afleiden of benoemen, begrenzen en uitleggen waarom je het gedrag begrenst. Het gele vlaggedrag wordt gezien als een noodzakelijk stap bij het aanleren van normen, het gedrag zal bij veel kinderen voorkomen. Het is wel nodig om te reageren maar dat heeft geen grote urgentie. Aangeraden wordt om het gedrag te observeren.
- *Bij rood gedrag/een rode vlag*: een duidelijk verbod afgeven is van belang, in plaats van begrenzen. Geef daarbij uitleg waarom het gedrag verboden wordt. Verbind er eventueel een consequentie aan. Gedrag goed observeren is een advies.
- *Bij zwart gedrag/een zwarte vlag*: niet alleen het gedrag verbieden, maar ook ingrijpen via straf of maatregelen en uitleggen waarom. Waar nodig hulp inschakelen. Gedrag extra goed observeren.

Werkvormen

Er staan in de handleiding zes verschillende werkvormen beschreven voor het bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag met kinderen en jongeren. Per werkvorm staan de doelgroep, de doelstellingen, het materiaal, de werkwijze en de bijbehorende stappen beschreven (zie verder). De ontwikkelaars geven aan dat het van belang is om genoeg tijd te nemen voor de gekozen werkvorm en een veilige werkomgeving te realiseren voor kinderen en jongeren, met de gelegenheid om na te praten met een begeleider of andere deskundige. Dit in verband met de gevoeligheid van het onderwerp. Als ondersteunend materiaal wordt meestal gebruik gemaakt van kaarten met tekeningen erop.

Tekeningen

Op de kaarten staan tekeningen die situaties van seksueel gedrag uitbeelden. In totaal zijn er 44 kaarten: elf voor de leeftijdscategorie nul tot en met zes jaar, tien voor de categorie zeven tot en met elf jaar, elf voor de categorie twaalf tot en met veertien jaar en twaalf voor de categorie veertien tot en met zeventien jaar.

Voor iedere tekening is een leidraad opgenomen in de handleiding, als achtergrondinformatie voor de begeleider. De situatie op de tekening wordt daarin beschreven. Er staat bij welke kleur vlag de situatie krijgt, waarom en hoe dit zich verhoudt tot de eerdergenoemde zes criteria. Ook staan in de leidraad mogelijke reacties die je als volwassene/begeleider met betrekking tot het afgebeelde gedrag kunt geven. De ontwikkelaars geven aan dat de volwassene/begeleider jongeren ook kan helpen om zelf een reactie te formuleren.

Zo is er een tekening waarop je ziet dat een jongetje en meisje elkaar kussen. Omschrijving in de leidraad: tijdens het vadertje en moedertje spelen zoent een meisje van vier haar broertje van vijf op de mond. In de leidraad staat dat het hier om groen gedrag gaat. Er wordt uitgelegd waarom dit zo is. Mogelijke reacties zijn: geen of lekkere zoen/knuffel. Bij alle zes criteria staat 'ja' ingevuld (er is dus sprake van toestemming, vrijwilligheid, enzovoort).

Zes werkvormen

De zes werkvormen zijn bedoeld voor kinderen, jongeren, jongeren met een (lichte) verstandelijke beperking, jongeren met seksueel grensoverschrijdende ervaringen en/of multiculturele groepen. Doelen zijn gericht op het verkennen van gedachten en gevoelens bij de afgebeelde situaties op de tekeningen; in gesprek gaan over het (grensoverschrijdende) gedrag en de beoordeling van de afgebeelde situaties door kinderen/jongeren zelf, over de criteria en de vlaggen; in gesprek gaan over incidenten met behulp van de tekeningen; het bespreekbaar maken van waarden/normen/sociale regels en het onderkennen van persoonlijke, culturele en genderverschillen aan de hand van de tekeningen; het geven van tips en adviezen over hoe met situaties om te gaan.

Individueel of in groepen worden de situaties van seksueel gedrag die staan afgebeeld op de tekeningen, besproken met kinderen of jongeren. De volwassene/begeleider legt telkens de bedoeling uit en stelt vragen over de situaties op de tekeningen, afhankelijk van de gekozen werkvorm. Het gaat daarbij om vragen als:

- Wat roept de situatie op de tekening bij de kinderen of jongeren op?
- Hoe beoordelen zij zelf de situatie op de tekening, mede aan de hand van de criteria?
- Waarom mag het gedrag volgens hen wel of niet?
- Waarom zijn de criteria belangrijk?
- Hoe kunnen ze signalen uit non-verbaal gedrag afleiden (letten zij bijvoorbeeld op de gezichtsuitdrukkingen van de betrokkenen op de tekening)?
- Hoe zouden zij zelf op de afgebeelde situatie willen reageren en hoe kunnen zij zelf op een dergelijke situatie reageren?
- Welke sociale regels gelden er in de afgebeelde situatie: mag er wel of niet over gepraat worden, waar mag je iemand wel of niet aanraken en waar mag je wel of niet naar kijken?

De volwassene/begeleider bespreekt de vragen met de kinderen/jongeren op basis van de zes criteria, geeft tips en/of nazorg.

Visievorming, discussie en reflectie in teams

Het bespreken van de criteria en het vergelijken van gedrag met de normatieve lijst kan een vertrekpunt zijn om binnen een team te discussiëren over en te reflecteren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen/jongeren. Het doel is te komen tot een gezamenlijke visie op het omgaan met (de preventie van) seksueel grensoverschrijdend gedrag en het voorbereiden van een reactie op dit gedrag.

Valkuilen

Er zijn enkele valkuilen om rekening mee te houden bij het gebruik van de methode, namelijk:

- de valkuil dat het kind wordt beoordeeld in plaats van het gedrag
- alleen beoordelen zonder in gesprek te gaan
- de kleur van de vlaggen veranderen ('voor ons is dat rood')
- alleen controle uitoefenen op het gedrag van kinderen
- geen differentiatie van de aanpak per kind toelaten.

1.6 Materiaal

De volgende handleiding is beschikbaar:

Vlaggensysteem: praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag, geschreven door Erika Frans en Thierry Franck, uitgegeven in 2010 door Garant in Antwerpen - Apeldoorn.

Het volgende informatie/materiaal is opgenomen in of toegevoegd aan de handleiding van het Vlaggensysteem.

- Achtergrondinformatie over seksuele ontwikkeling bij kinderen en jongeren.
- Een set van 44 tekeningen voor de begeleider waarop uiteenlopende seksuele gedragingen te zien zijn. In de handleiding is een leidraad per tekening opgenomen met achtergrondinformatie die nodig is om met de tekeningen te kunnen werken.
- Een normatieve lijst waarin per leeftijdscategorie staat omschreven welk gedrag onder welke vlag valt. Een beknopte versie is opgenomen als bijlage in de handleiding, een uitgebreide versie op de cd-rom.
- Een cd-rom met daarop, naast de uitgebreide normatieve lijst, *hand-outs* en de kaarten/tekeningen als pdf-bestand.

Daarnaast zijn de volgende andere publicaties beschikbaar.

- Een 'Draaiboek trainingen Vlaggensysteem' (Frans, 2010a), op te vragen bij Sensoa en MOVISIE. In dit draaiboek zijn vijf modules uitgewerkt die trainers kunnen gebruiken om het Vlaggensysteem te implementeren bij teams.
- Een publicatie 'Methodes Vlaggensysteem' (Frans, 2010b), te downloaden van <http://www.sensoa.be/download/> Vlaggensysteem. Daarin staan voorbeelden van de

manier waarop het Vlaggensysteem gebruikt kan worden. Deze publicatie ondersteunt het rechtstreeks met de doelgroep (kinderen/jongeren) werken.

- Verder zijn via <http://www.sensoa.be/download/> Vlaggensysteem te downloaden: een artikel over het Vlaggensysteem (Frans, 2010c), drie Powerpoint presentaties over oefeningen voor het basis- en voortgezet (secundair) onderwijs en voor intermediairen en de normatieve lijst.

De handleiding inclusief de cd-rom en de set tekeningen is te bestellen via de boekhandel of bij Garant Uitgevers via <http://www.garant-uitgevers.eu/>. Het boek (inclusief cd-rom) en de kaartenset zijn separaat te bestellen. U kunt ook de complete set (boek inclusief cd-rom en kaartenset) in één opbergmap bestellen.

1.7 Benodigde competenties van de professional

Een zekere mate van abstract denken is nodig om de criteria te kunnen begrijpen. Verder zijn er geen competenties nodig om met het Vlaggensysteem te kunnen werken. Kennis van de seksuele ontwikkeling van kinderen/jongeren is een voordeel (persoonlijke communicatie Erika Frans op 25 november 2010).

Trainingen

Zowel MOVISIE (Nederland) als Sensoa (België) bieden trainingen aan over het Vlaggensysteem of voor het verwerven van competenties die nodig zijn om met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag om te gaan. De trainingen zijn bedoeld voor professionele begeleiders van kinderen en jongeren. Een voorbeeld van een programma voor een teamtraining is opgenomen in de handleiding. MOVISIE en Sensoa hebben beide een draaiboek voor teamtrainingen. In de optionele teamtraining, die bestaat uit vijf modules, wordt aandacht besteed aan de seksuele ontwikkeling van kinderen/jongeren en hun (motieven voor) seksueel gedrag, wat dit oproept bij de deelnemers, het gebruik van het Vlaggensysteem (normatieve lijst, criteria, werkvormen), de mogelijke reacties op seksueel gedrag van kinderen/jongeren en de implicaties voor het beleid van de eigen organisatie. Sensoa biedt in samenwerking met andere organisaties ook ouderavonden aan over het Vlaggensysteem.

1.8 Overige randvoorwaarden

Kwaliteitsbewaking

Deelname aan een training wordt aangeraden, het is geen vereiste. De trainingen die Sensoa en MOVISIE verzorgen, worden geëvalueerd aan de hand van evaluatieformulieren die de deelnemers invullen. De wijze van kwaliteitsbewaking wordt verder bepaald door de uitvoerder.

Kosten van de interventie

Aan de aanschaf van de handleiding (inclusief cd-rom) en kaartenset zijn kosten verbonden. Het werken met het Vlaggensysteem vereist vooral inzet van uren (personele kosten). Aangezien er geen indicatie is van de duur van de interventie, is een inschatting van de personele kosten niet te geven. De kosten van een teamtraining zijn op te vragen bij MOVISIE (Nederland) of Sensoa (België).

1.9 Overeenkomsten en verschillen met andere interventies

Nadere studie moet uitwijzen of er soortgelijke methoden zijn en in welke mate deze methoden vergelijkbaar zijn.

1.10 Contactgegevens ontwikkelaar

België

Sensoa

Meersstraat 138d

9000 Gent

+32 (9) 221 07 22

Kipdorpevest 48a

2000 Antwerpen

+32 (9) 238 68 68

info@sensoa.be

<http://www.sensoa.be/>

Contactpersonen:

Erika Frans: +32 (9) 221 07 22 / erika.frans@sensoa.be

Thierry Franck: +32 (3) 238 68 68 / thierry.franck@sensoa.be

Nederland

De methode is ontwikkeld in samenwerking met:

MOVISIE

Catharijnesingel 47

Utrecht

info@movisie.nl

030 - 789 20 00

<http://www.movisie.nl/>

Contactpersonen:

Lou Repetur: 030 789 21 17 / l.repetur@movisie.nl

Kristin Janssens: 030 789 22 29 / k.janssens@movisie.nl

2. Onderbouwing

2.1 De ontwikkelgeschiedenis van de methode

De aanleiding voor het ontwikkelen van de methode waren vragen uit het veld in Vlaanderen. Begeleiders van kinderen en jongeren, vooral begeleiders in de residentiële jeugdzorg en het bijzonder onderwijs, gaven aan vaak ongewenst seksueel gedrag te zien en niet te weten hoe hierop te reageren. De ontwikkelaars constateerden dat seksueel gedrag werd genegeerd ('het hoort niet bij kinderen'), niet werd getolereerd en/of dat er behoefte was aan bijscholing/meer kennis over het gedrag (welk gedrag hoort bij een normale seksuele ontwikkeling, wat is grensoverschrijdend). Het gedrag werd verschillend geduid, er was hiervoor geen normatief kader beschikbaar. Met het Vlaggensysteem willen de ontwikkelaars een kader bieden dat voldoende ruimte biedt voor nuancering en dat rekening houdt met de leeftijd en de ontwikkelingsfase van het kind of de jongere.

De methode is in de loop van twee jaar zowel vanuit de theorie als vanuit de praktijk ontwikkeld. Eerst is een voorlopige normatieve lijst ontwikkeld, gebaseerd op drie criteria van Ryan & Lane (1997). Experts, begeleiders en ouders in Vlaanderen gaven *Sensoa feedback* op deze voorlopige lijst. In Nederland heeft MOVISIE proeftrainingen gegeven aan zeven verschillende veldpartijen. De uitkomsten daarvan zijn teruggekoppeld naar *Sensoa*. Ook heeft *Sensoa* met verschillende Nederlandse experts gesproken, onder andere met psychologe en seksuologe Sanderijn van der Doef (persoonlijke communicatie met Lou Repetur van MOVISIE op 30 oktober 2010). De drie criteria bleken in de praktijk niet voldoende om al het gedrag in onder te kunnen brengen. Op basis van al deze feedback zijn er drie criteria aan de lijst toegevoegd en is de normatieve lijst aangepast. De normatieve lijst is verder gebaseerd op uitgebreid literatuuronderzoek naar de seksuele ontwikkeling en seksueel gedrag van jongeren en de toepassing van de zes criteria daarop (Frans, 2010c). De normatieve lijst werd aangevuld met recente en actuele voorbeelden zoals cyberseks en chatsessies. De logica van de vlaggen werd zoveel mogelijk doorgevoerd (persoonlijke communicatie met Erika Frans van *Sensoa* op 11 januari 2011).

De ontwikkelaars willen de normatieve lijst in de toekomst verder blijven ontwikkelen (om de tien jaar bijvoorbeeld), om aan te kunnen sluiten bij veranderingen in seksueel gedrag van kinderen en jongeren in de tijd. Daarnaast willen de ontwikkelaars de methodiek doorontwikkelen voor kinderen en jongeren die opgroeien in andere culturen dan de westerse (Noord-Amerikaanse, West-Europese) cultuur. Ook is een wens om de bruikbaarheid van het materiaal verder te testen onder kinderen en jongeren met beperkingen en homoseksuele jongeren.

2.2 Onderbouwing van de probleemanalyse, doel, doelgroep en aanpak

De eerste drie criteria van het Vlaggensysteem

De eerste drie criteria voor het kunnen inschatten van seksueel gedrag van het

Vlaggensysteem zijn geïnspireerd op Ryan & Lane (1997).

Zij stelden deze criteria op omdat seksueel gedrag moeilijker is te beoordelen naarmate leeftijdsverschillen kleiner zijn (jongeren onderling bijvoorbeeld) en het gedrag minder ingrijpend of agressief is. Bij seksueel gedrag van een volwassene tegenover een minderjarige is echter vrij snel vast te stellen of er sprake is van seksueel misbruik of uitbuiting, namelijk op basis van leeftijd en gedrag. Naast de factoren leeftijd en gedrag zijn volgens Ryan & Lane dan ook meer criteria nodig om te kunnen bepalen of er sprake is van uitbuiting of misbruik. Zij noemen:

1. consent: is er sprake van wederzijdse toestemming?
2. coercion: is er sprake van dwang (in het Vlaggensysteem positief geformuleerd als de mate van vrijwilligheid)?
3. e-quality: is er sprake van gelijkwaardigheid?

De vlaggen

Het gebruik van vlaggen in het Vlaggensysteem is ook geïnspireerd op Ryan & Lane (1997). (Persoonlijke communicatie met Erika Frans van Sensoa op 12 oktober en 19 oktober 2010). Zij spreken van een continuüm: gedrag dat geplaatst kan worden op een schaal van normaal gedrag tot misbruikend gedrag. In twee tabellen beschrijven zij het scala van seksuele gedragingen van kinderen en jongeren en plaatsen het onder 'normal behavior', 'yellow flags', 'red flags' en 'no questions' of 'illegal flags' (illegaal volgens de wet). (Ryan e.a., 1988, in: Ryan & Lane, 1997; Ryan & Lane, 1997).

De normatieve lijst

Verder noemen de ontwikkelaars de publicatie van Friedrich en anderen (1998) als één van de bronnen die gebruikt zijn voor de normatieve lijst. Zij onderzochten welk seksueel gedrag bij 1142 kinderen tussen twee en twaalf jaar wordt gerapporteerd/geobserveerd door hun moeder, en de frequentie waarin dat gedrag voorkomt. Bij deze kinderen was er geen sprake van seksueel misbruik. Uit de resultaten blijkt onder andere hoe vaak bepaalde seksuele gedragingen worden gerapporteerd/geobserveerd door de moeders bij twee- tot vijfjarigen, zes- tot negenjarigen en tien- tot twaalfjarigen (jongens en meisjes). Friedrich en anderen (1998) gaan ervan uit dat als seksueel gedrag bij ten minste 20% van de kinderen voorkomt, het gezien kan worden als belangrijk voor de seksuele ontwikkeling van het kind en binnen de normale grenzen. De ontwikkelaars hanteren dit percentage ook als norm in relatie tot het criterium leeftijds- of ontwikkelingsadequaat seksueel gedrag.

Seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren

De ontwikkelaars hebben bij het ontwikkelen het Vlaggensysteem gebruik gemaakt van een grote hoeveelheid literatuur over de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren, seksuele vorming en de preventie van seksueel misbruik. Gebruikte bronnen en referenties zijn opgenomen als bijlage in de handleiding. Hayes (2005, in: Frans & Franck, 2010) wordt bijvoorbeeld geciteerd in verband met de verschillende motieven waarom mensen, en dus ook kinderen en jongeren, seksueel gedrag vertonen.

3. Onderzoek naar praktijkervaringen

3.1 Uitvoerende organisaties

De methode wordt momenteel in België (Vlaanderen) en in Nederland gebruikt. In Nederland hebben meer dan 25 organisaties een training gehad over het Vlaggensysteem. Het betreft uiteenlopende organisaties in de keten met betrekking tot de preventie en aanpak van seksueel geweld. Het gaat vooral om organisaties voor jeugdzorg/jeugdhulpverlening en jeugdgezondheidszorg. De trainingen worden daarnaast ook gegeven aan scholen, organisaties voor vrouwenopvang, een GGD, een ggz-instelling, jeugdadvocaten, een (Advies- en) Steunpunt Huiselijk Geweld, ketenpartners in een Veiligheidshuis, het Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers in twee regio's, een instelling voor ambulante forensische psychiatrie en aan particulieren (persoonlijke communicatie met Lou Repetur van MOVISIE op 30 oktober 2010). De organisaties zijn verspreid over het hele land. Er zijn geen lokale of regionale varianten van de methode bekend.

In België hebben zeker 40 organisaties een training gehad die ook door de deelnemers is geëvalueerd. Het gaat vooral om organisaties voor jeugdzorg voor jongeren met en zonder beperking, scholen en schoolbegeleidingsdiensten, jeugdpsychiatrie, asielcentra, observatiecentra, pleegdiensten (persoonlijke communicatie met Erika Frans van Sensoa op 19 oktober 2010 en 11 januari 2011).

De hieronder beschreven praktijkervaringen van de professional zijn gebaseerd op evaluaties van 40 trainingen over het Vlaggensysteem die tot op heden in 2010 in België door Sensoa zijn gegeven. De trainingen zijn geëvalueerd door middel van een vragenlijst die Sensoa zelf heeft opgesteld. De vragenlijst is uitgedeeld tijdens de trainingen, ingevuld door de deelnemers en geretourneerd aan Sensoa. Erika Frans van Sensoa heeft op 19 oktober 2010 in een e-mail aan de methodebeschrijver een voorlopig overzicht gegeven van de resultaten van die evaluaties. Het gaat dus *niet* om evaluaties van het Vlaggensysteem zelf maar om evaluaties van de trainingen erover. Het aantal dagdelen per training verschilde van één tot vier. In totaal betrof het 718 deelnemers.

Aan de deelnemers is het volgende gevraagd:

1. *Evaluatie van de begeleider van de training*
2. *Evaluatie van de training.*

De evaluaties zijn in het bezit van Sensoa. Deze zijn niet openbaar maar worden momenteel gebundeld met aanvullende literatuur tot een *review*, een artikel dat door Sensoa wordt geschreven. Het is nog niet bekend wanneer dit artikel gepubliceerd wordt.

3.2 Praktijkervaringen van de professional

De trainingen over het Vlaggensysteem in België zijn geëvalueerd (persoonlijke communicatie Erika Frans van Sensoa op 19 oktober 2010). De gemiddelde globale waardering voor de training is een 8,2 op een 10-puntsschaal. Op de stelling 'Ik kan de inhoud (van de training) gebruiken in mijn werksituatie' is de score een 3,5 op een 5-puntsschaal.

Bij de open vragen worden onder 'opmerkingen en suggesties' de volgende suggesties gedaan voor de inhoud: het aanpassen van de methode zodat die beter gebruikt kan worden door en voor ouders (twee keer genoemd), kinderen/jongeren met een beperking (twee keer genoemd), jongeren in bijzondere jeugdzorg en jongeren uit andere culturen (één keer genoemd), jonge kinderen (één keer genoemd).

De ontwikkelaar voert verder geen onderzoek aan naar de praktijkervaringen van de professional met de methode. Dergelijk onderzoek is evenmin gevonden bij de door MOVISIE uitgevoerde literatuursearch (zie 6.1).

3.3 Praktijkervaringen van de cliënt/burger

De ontwikkelaar voert voorlopig nog geen onderzoek aan naar de praktijkervaringen van de cliënt/burger met de methode. Dergelijk onderzoek is evenmin gevonden bij de door MOVISIE uitgevoerde literatuursearch (zie 6.1).

3.4 Praktijkvoorbeeld

In het materiaal over de methode staan enkele praktijkvoorbeelden beschreven die illustreren hoe de methode in een specifiek geval is toegepast in de praktijk. Hieronder volgen twee voorbeelden.

Voorbeeld 1

Bob (9) zegt dat hij Joost (13) een trap in zijn kruis gegeven heeft omdat Joost met zijn hand aan het kruis van Bob kwam. Dit gebeurde onder de tafel achter een tafellaken. Volgens Bob vroeg Joost of Bob hem wilde nadoen toen Joost met zijn eigen plasser begon te spelen. Bob deed dat, maar kort daarna zei Joost: 'Bah', aldus Bob. Bij navraag vertelt Joost echter over een ander voorval, namelijk een situatie waarbij Bob een hand in de broek van Joost stak. Joost vroeg of Bob hiermee wilde stoppen maar Bob deed dat niet volgens hem. Bob heeft hem daarna geschopt tegen zijn arm, aldus Joost. De verhalen van Bob en Joost spreken elkaar tegen.

Uit de teambespreking blijkt dat het waarschijnlijk om groen tot geel gedrag gaat: er is geen duidelijke instemming van beide partijen, het leeftijdsverschil is niet zo groot, de plaats waar het

voorval – zoals verteld door Bob – gebeurde (onder tafel), geeft privacy. De begeleiding kan de jongens aanspreken en uitleggen dat ze geen seksueel gedrag mogen vertonen waarvan de ander niet gediend is. In het team is besloten dat een gesprek met ouders of doorverwijzing niet nodig is.

Voorbeeld 2

Er is sprake van seksuele handelingen door Titus (10) en Mon (8) bij een meisje van hun school dat ongeveer dezelfde leeftijd heeft. Onder dwang en met dreigementen willen ze voelen aan de geslachtsdelen en borsten van het meisje. Allen zijn zwakbegaafd, dat geldt ook voor de ouders van Titus en Mon.

Uit de teambespreking blijkt dat het om zwarte vlaggedrag gaat. Er is geen sprake van vrijwilligheid maar van dwang, van ongelijkwaardigheid (twee jongens tegen één meisje) en het gedrag is ook niet contextadequaaf (het vindt plaats in een schoolbus). Op zich past het wel bij hun leeftijd om interesse in seksuele handelingen te hebben. Het is in dit geval van belang om de jongens sociaal aangepast seksueel gedrag te leren en om aan de ouders de criteria te verduidelijken.

4. Effectonderzoek

4.1 Directe aanwijzingen voor de effectiviteit

De ontwikkelaar voert momenteel nog geen onderzoek aan naar de effectiviteit van de methode. Dergelijk onderzoek is evenmin gevonden bij de door MOVISIE uitgevoerde literatuursearch (zie 6.1).

Op het moment van het beschrijven van deze methode zijn wel gesprekken gaande om te kijken of TNO het Vlaggensysteem op effectiviteit kan onderzoeken.

4.2 Indirecte aanwijzingen voor de effectiviteit

De ontwikkelaar voert geen onderzoek aan naar soortgelijke methoden, noch in Nederland, noch in het buitenland. Dergelijke onderzoeken zijn evenmin gevonden bij de door MOVISIE uitgevoerde literatuursearches (zie 6.1).

5. Conclusies

5.1 Samenvatting werkzame elementen

- Seksueel gedrag van kinderen/jongeren kan genuanceerder, neutraler en objectiever beoordeeld worden aan de hand van de zes criteria, de normatieve lijst en de bijbehorende vlaggen (1, 2). Daarbij blijft er ruimte voor (herziening van de) eigen mening (1).
- Het Vlaggensysteem geeft ouders, opvoeders, leerkrachten en anderen die met kinderen en jongeren werken adviezen over de pedagogische reactie op het seksueel gedrag (1, 2).
- Het gedrag van het kind/de jongere staat daarbij centraal, niet de intentie, waardoor gesprekken over seksueel gedrag minder emotioneel verlopen (1).
- Het Vlaggensysteem geeft werkvormen voor het bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag met kinderen en jongeren (1).
- Bij de werkvormen wordt gebruik gemaakt van tekeningen die situaties van seksueel gedrag uitbeelden en zo concrete aanknopingspunten bieden voor gesprek (1).
- Het Vlaggensysteem geeft argumenten waarom bepaalde seksuele gedragingen bij kinderen/jongeren wel of niet aanvaardbaar zijn, zodat dit beter en gemakkelijker uitgelegd kan worden (1, 2).
- Het Vlaggensysteem stimuleert kinderen aan de hand van de criteria zelf een situatie in te schatten, waardoor ze weerbaarder zijn tegenover seksueel grensoverschrijdend gedrag (1).

Verklaring classificatie veronderstelde werkzame elementen:

1 = Veronderstelling ontwikkelaar

2 = Wetenschappelijke of theoretische onderbouwing

3 = Praktijkervaringen

4 = Wetenschappelijk effectonderzoek.

Zie voor een toelichting de desbetreffende onderdelen van het werkblad.

5.2 Samenvatting effectonderzoek

Er zijn geen wetenschappelijke onderzoeken gevonden die directe of indirecte aanwijzingen leveren voor de effectiviteit van de methode.

6. Verantwoording

6.1 Zoeken en selecteren van literatuur

Zoekvraag en zoektermen

Wat is bekend over de praktijkervaring met en de effectiviteit van het Vlaggensysteem ten behoeve van het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag bij kinderen en jongeren?

Op basis van de volgende zoektermen (soms in combinatie met elkaar) is gezocht naar literatuur over de methode:

- Vlaggensysteem
- Stoplichtensysteem, stoplicht, traffic lights system
- Sensoa/MOVISIE
- Flags, flag
- 'Red flags' 'green flags' (al dan niet in combinatie met sexual behavior)
- Gail Ryan & Sandy Lane; juvenile sexual offending: causes, consequences and correction, 1997 danwel Ryan en/of Lane.

Zoekstrategieën

Bij de ontwikkelaars zijn (onderzoeks)publicaties opgevraagd.

Er is verder gezocht in meerdere Nederlandse en internationale databanken.

- Catalogus/database MOVISIE;
- Database PiCarta;
- Database NARCIS;
- Database HBO Kennisbank;
- Database Google Scholar;
- Database Worldcat;
- Database Campbell;
- Database Cochrane Database of Systematic Reviews;
- Database Cochrane Controlled Trials Register;
- Database Violence & Abuse Abstracts
- Database Soc Index
- Database Social Work abstracts
- Database Social Services Abstracts
- Database of Abstracts of Reviews of Effects
- Database ERIC
- Database MEDLINE/PubMed

Daarnaast is gezocht via www.google.nl.

Selecteren van literatuur

Het zoeken in de databases leverde geen relevante resultaten op. Er werden geen onderzoeken naar praktijkervaringen met of de effectiviteit van het Vlaggensysteem gevonden. Zie 6.2 voor de geselecteerde literatuur.

6.2 Literatuur

Frans, E. (2010a). *Draaiboek trainingen Vlaggensysteem*. Gent/Antwerpen: Sensoa.

Frans, E. (2010b). *Methodes Vlaggensysteem*. Gent/Antwerpen: Sensoa.

Frans, E. (2010c). *Seksueel gedrag van kinderen bespreekbaar stellen. Het Vlaggensysteem als pedagogische interventie*. Gedownload op 15 november 2010 van http://www.sensoa.be/download/pub/artikel_vlaggensysteem.pdf.

Frans, E., & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.

Friedrich, W. N., Fisher, J., Broughton, D., Houston, M. & Shafran, C. S. (1998). Normative sexual behavior in children: a contemporary sample. *Pediatrics*, 101(4). Gedownload op 13 december 2010 van www.pediatrics.org.

Ryan, G., & Lane, S. (Eds.). (1997). *Juvenile sexual offending. Causes, consequences and correction*. San Francisco: Jossey-Bass.

Bijlage 1 – Toelichting effectonderzoek

Voor het vaststellen van de effectiviteit van methoden (onderdeel 4 van het werkblad) moet het onderzoek hiernaar systematisch in kaart worden gebracht (bijlagen 2 en 3).

Directe en indirecte aanwijzingen voor effectiviteit

Er zijn twee typen aanwijzingen voor de effectiviteit van een methode:

- **Directe aanwijzingen.** Resultaten uit onderzoek die betrekking hebben op precies die methode die in het onderhavige document is beschreven.
- **Indirecte aanwijzingen.** Resultaten uit onderzoek naar andere methoden met hetzelfde doel en dezelfde doelgroep en aanpak.
Deze worden hier verder aangeduid als 'soortgelijke methoden'. Het gaat hier om:
 - Resultaten uit onderzoek naar buitenlandse versies van de methode (zoals *Motivational interviewing*, de Amerikaanse variant van de Nederlandse Motiverende gespreksvoering).
 - Resultaten uit onderzoek naar de effectiviteit van Nederlandse methoden die tot hetzelfde type of dezelfde 'familie' behoren (zoals de Nederlandse activeringsmethoden die gebaseerd zijn op *Supported employment*).

Soms zijn er onvoldoende directe aanwijzingen of kunnen relevante indirecte aanwijzingen de directe aanwijzingen ondersteunen. Bij de selectie van soortgelijke methoden is maatgevend in hoeverre de methode in de kern overeenkomt met de beschreven methode. Wanneer dit niet duidelijk is of wanneer de methode te zeer verschilt, is er geen sprake van een soortgelijke methode en dus ook niet van indirect bewijs voor effect.

Wanneer een methode veelvuldig is onderzocht, is het aantal primaire onderzoeken soms te groot om binnen het kader van *Effectieve sociale interventies* te analyseren. Veelal zijn de primaire onderzoeken dan al geanalyseerd in *reviews* en metastudies. In dat geval gebruiken we de informatie uit deze overzichtsstudies. We volstaan dan met een globale analyse van de effectiviteit zoals gebleken uit de overzichtsstudies. Dit vullen we eventueel aan met een meer uitgebreide analyse van de (recente) primaire studies die (nog) niet in de overzichtsstudies zijn opgenomen.

Kenmerken effectonderzoek

Bij onderdeel 4 van het werkblad gaan we ervan uit dat er sprake is van een effectonderzoek wanneer er ten minste een meting heeft plaats gevonden dat een cijfermatige indicatie geeft van het effect van een methode. Onderzoek naar de door professionals, burgers en/of cliënten ervaren effectiviteit van een methode nemen we mee in onderdeel 3 van het werkblad.

Het methodologische gewicht van het effectonderzoek en de resultaten daarvan wordt onder meer bepaald door de aanwezigheid van een voor- en nameting, een controlegroep, de willekeurige samenstelling daarvan, de modelgetrouwheid van de methode en de uitvoering van een follow-upmeting. Het methodologische gewicht varieert van 'licht' effectonderzoek (monitoring- of veranderingsonderzoek) tot 'zwaar' effectonderzoek (Randomized Controlled Trial, RCT) en diverse vormen daar tussenin. Hoe 'zwaarder' het effectonderzoek, hoe 'harder' de uitspraken over de effectiviteit zijn. Dit wil niet zeggen dat er altijd gekozen moet worden voor zo zwaar mogelijk

effectonderzoek. Welk type effectonderzoek het meest passend is, hangt af van de kenmerken en het ontwikkelingsstadium van de methode en de beschikbare financiële middelen.

Bijlage 3 geeft een stapsgewijze uiteenzetting van de kenmerken per onderzoek en geeft een typering van de onderzoeksopzet. Het gaat daarbij om het objectief beschrijven van de kenmerken (onderdelen B t/m D). Externe deskundigen beoordelen in een later stadium de kwaliteit van het onderzoek (onderdelen E en F).

Gemeten effecten

In een tabel (bijlage 3, onderdeel G) worden de onderzoeksresultaten cijfermatig gepresenteerd. De onderzoeksresultaten kunnen aanwijzingen geven voor positieve, geen of negatieve effecten.

Uitkomstmaten

Effectonderzoeken beantwoorden een beperkt aantal vragen. De gestelde vragen worden aangeduid als 'uitkomstmaten'. Alleen op deze uitkomstmaten wordt een effect gemeten. Er kan alleen iets over effect gezegd worden voor zover het betrekking heeft op één van de onderzochte uitkomstmaten. In bijlage 3 wordt het effect dan ook per uitkomstmaat aangegeven.

Effectgrootte

De mate waarin een resultaat als positief is aan te merken, is mede afhankelijk van de effectgrootte. Tot voor kort werd het effect van een methode vooral uitgedrukt in een statistisch significant verschil tussen voor- en nameting, of tussen voor- en nameting en *follow-up*, of tussen de nameting van de experimentele en controlegroep. Een probleem bij deze aanpak is dat grote verschromes in kleine groepen vaak niet significant zijn. Bij grote groepen kunnen heel kleine verschillen weliswaar als zeer significant uit de bus komen, maar praktisch gezien van weinig waarde zijn. De laatste jaren wordt er vaak voor gekozen om naast de statistische significantie ook de zogeheten effectgrootte d ('effectsize', ook wel aangeduid met ES) te rapporteren. Dit is een index die aangeeft hoe groot het waargenomen verschil is tussen voor- en nameting of tussen experimentele (interventie-) en controlegroep. Er bestaan verschillende formules voor het berekenen van d. De bekendste is¹:

$$d = \frac{\text{gemiddelde score nameting interventiegroep} - \text{gemiddelde score nameting controlegroep}}{\text{'gepooled' standaarddeviatie van beide groepen}}$$

De formule voor het berekenen van de 'gepooled' standaarddeviatie luidt daarbij als volgt:

$$\sqrt{\left(\frac{(n_i - 1)sd_i^2 + (n_c - 1)sd_c^2}{n_i + n_c - 2} \right)}$$

Hierbij staat de i voor interventiegroep of experimentgroep en de c voor controlegroep, sd i en sd c zijn de standaarddeviaties van respectievelijk de interventie- en controlegroep en ni en nc de steekproefgrootte van de interventie- en controlegroep.

¹ Zie Rossi, P.H., M.W. Lipsey & H.E. Freeman (2004). Evaluation. A systematic approach (7th ed.). Thousand Oaks: Sage.

De index wordt een positieve waarde toegekend als het effect bij de interventiegroep (experimentele groep) gunstiger is dan bij de controlegroep en een negatieve waarde als het effect voor de controlegroep gunstiger is. Vuistregel bij de betekenis van d of ES is als volgt:

d of ES groter dan of gelijk aan .20 = klein effect;
 d of ES groter dan of gelijk aan .50 = middelmatig effect;
 d of ES groter dan of gelijk aan .80 = groot effect.²

In sommige onderzoeksrapporten worden andere effectmaten gebruikt, in dat geval worden deze overgenomen.

² Zie o.a. Cohen, J (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112, 155-159.

Bijlage 2 – Overzicht onderzoeken en de hoofdkenmerken

Onderzoeken naar praktijkervaringen (deel 3)

Methodie	Onderzoek 1
Titel rapport	Samenvatting van evaluaties van trainingen over het Vlaggensysteem die door Sensoa zijn gegeven in België tot 19 oktober 2010 (intern document). Er is geen rapport of artikel hierover gepubliceerd.
Auteur	Mevrouw E. Frans van Sensoa (persoonlijke communicatie met Erika Frans op 19 oktober 2010).
Jaar	2010
Onderzoeksvraag	Hoe evalueren de deelnemers aan de trainingen de begeleider van de training en de inhoud van de training?
In het onderzoek betrokken doelgroep	Deelnemers aan trainingen over het Vlaggensysteem, gegeven door Sensoa in België tot 19 oktober 2010.
Aantal geïnccludeerde subjecten (n)	718

